

במערכות רבות עמד בתקופת חייו, אם במערכות ההלכה ואם במערכות הציבור, אולם בכל ענין שעסק בו הצטיין במדות מופלאות. בתוקף תפקידו כאחד מראשי עדת הפרושים בירושלים היה מקבל את פני כל אדם בסבר פנים יפות, ומדבר בענוה וידידות עם, כל איש ואיש, ובפרט עם תלמידי הישיבה והתלמוד תורה, שהיה מכבדם ומוקירם ומקיים אתם קשרים נלבבים, גם אחרי סיום חוק לימודם וצאתם להויות העולם.

את האמת גילה תמיד בלי מורך לב, אף כי פעם אחת הסתכן בנפשו. היה זה בהיותו בפולין, בפונדק כפרי של נכרים, כאשר ביקש את הפונדקאי להביא לו דג מלוח בקערת חרסינה (פורצלן). כמה מהנוכחים פנו אליו בשאלה, כיצד הוא אוכל דג מלוח בכלי של נכרים, הלא מליח כרותח? הוא הגיב על כך באמרו שזוהי שאלת בור. הם חזרו וטענו עמו, הלא גדול פלוני, שמצודתו היתה פרוסה באזור זה, אוסר זאת, אך הוא עמד על דעתו, איני מאמין בזה אבל אם באמת אמר כך הרי גם הוא עם הארץ. בשמעם דבורים אלה התנפלו עליו והיכוהו מכות אכזריות ונמרצות, וכל עוד נפשו בו נמלט משם.³³

וכמדת תקיפותו בעניני הלכה, כך מדת ענותנותו ונכונותו לעזור למי שנוקק לעזרתו, וכאשר פגע באשה הרה נושאת פת מלא מים, לא שת לבו לכבודו ומיהר להוציא הפח מידה, ולהוליכו עד ביתה, בחששו שמה ישפיע המשא על הריונה.³⁴

ולמרות זאת היתה השפעתו פרוסה למרחוק, ובשנת תרמ"ב, כאשר כמה אנשי מעשה רכשו שטח קרקע גדול להקמת מושבה בשם, קהילת יעקב, על מנת לחלק אותו לחלקות ועירות ולמוכרן ליחידים, רשמו את שמו של רבי משה נחמיה כגובר, שאליו יש לשלוח את הכספים. אחד מן העסקנים בחוץ לארץ הרב סלונגדי, אף מיהר לשלוח לידו סכום כסף שנאסף לסייע למטרה זו, אולם רבי משה נחמיה החזיר לו את הכסף, מפני שנתמנה לסוכן שלא על דעתו.³⁵

שאלו שלום ירושלם

משעלה אל הקדש שקד על ביצורו של הישוב היהודי בעיר הקודש. שלש שנים לאחר עלייתו אף יצא בשליחות מוסדות הצבור, ובהיותו באניה בדרכו לחו"ל חיבר קונטרס „שאלו שלום ירושלם" שכולו מוקדש לציון שבחה של ירושלים, ואין לך ספר שהביא לדפוס מכאן ואילך שאין הוא פותח בו בשבחה של עיר הקדש.³⁶ את ספרו „נתיבות המשפט", הראשון שיצא לאור בירושלים, הוא פותח בכבוד האכסניה, ומדפיס ה„דרשה" שדרש ביום

33. שם, ע' 24.

34. שם, ע' 25.

35. „בהתעורר עם" לד"ר ישראל קלוזנר, ירושלם תשכ"ב, ע' 317, ושם ציין המקורות.

36. קונטרס „שאלו שלום ירושלם", ותשובות על זה, ממצב עיר הקדש ת"ו, לעת הזאת, בהנוגע לאחב"י היושבים שמה, הן בתורה ובחכמה והן במוסר ודרך ארץ. וענתה בס צדקתם וענינם ויגיעם בתורה יומם ולילה, ויוכיח הקונטרס הזה, כי את כל אלה העלה על הספר רב גדול וי"א מפורסם, הנכבד למאד, איש אמונים מחשובי ירושלם, בשבתו באניה לודת חו"ל, בחדש אייר תרכ"ז, מכל אשר ידע וראה וחקר ובחן בעצמו, דברים כנים ונאמנים, והדפיסם כעת, למען דורשי ציון המשתוקקים לשמוע משלום אחיהם באה"ק (מתוך שער הספר, מהדורה ראשונה, אודיסה תרכ"ז).

בסיום הקונטרס הוא מציין את הרגשות המפעמים בלבו „הכותב בדמע ובלב קרוע פה על האניה הסוערה, על ביטול תורה ועל נודי מארץ הסהורה, ושתי כפי מלב ימים לשמים אשא אני ועיני ליה מתחנן שואל החזירני נא חושי מהרה ירושלימה העיר אשר בחרת לפ"ק, ושבתי בבית ה' לאורך ימים."

ב' טבת תרכ"ה, באסיפת היסוד של חברת „מעמדות“. בסיום הספר מוקדש שוב עמוד לירושלים: „ירושלים עיה"ק גם בזמן הזה ראשונה לכל דבר שבקדושה, בתורה ובעבודה, הרבה ת"ח, בהם כמה וכמה גדולים מפורסמים רבים, השוקדים יומם ולילה מתוך הדחק. פעה"ק כמה ישיבות השוקדים יומם ולילה העוסקים בגפ"ת ופלפול, גם הבעלי בתים ובעלי מלאכה קובעים עתים כמה שעות לתורה"ק. רוב תושביה עוסקים בתורה ובמצוות, ובדרך כלל נמצא פעה"ק עמוד תורה ועבודה וגמילות חסד, וצדק ילין בה גם כעת" ³⁷.

בין היתר מפורטים שם מוסדות התורה והחסד בעיר הקדש: „הרבה ישיבות אצל אחינו האשכנזים והספרדים, שוקדים יומם ולילה בש"ס ופוסקים, הרבה בתים לת"ת עם השגחה טובה על המלמדים והתלמידים, הרבה בתי חסד, כמה חבורות גדולות לגמ"ח, אשר הוא לפיקוח גפש ממש, פה עיר הקדש, חבורות לביקור חולים, ועוד כמה דברים טובים, כמה אנשים וגשים צדקניות ועוסקים במצות ועמלים תמיד ביגיעה רבה, להכין תבשיל וחמין בימי חול ושבט ויו"ט, לאותם השרויים בלא טובה, ובאו בגפם לפעה"ק, לא למשא על תושבי עה"ק, לקמץ מהמעט אשר הם מקבלים, ולהשיא הרבה יתומים ויתומות בכל שנה, ולעזור יותר מיכולתם" ³⁸.

בדעתו את התנאים הכלכליים בירושלים, תבע לחזק את מוסד החלוקה לעזרת „בני ציון היקרים, אשר השליכו כל עסקיהם מנגד, לבלות שארית חייהם בחצרות ה', על התורה ועל העבודה — כי גדול מאד הלחץ והדחק שסובלים שמה, ורובם חיים חיי צער ממש, והיוקר הגדול והעצום שם בכל דבר ודבר, אין לשער ואין לבאר, ה' ירחם, ואף מי שיש לו עזר וסעד ממידעיו ומקורביו בחו"ל, הלא בל ישיג במועדו ובזמנו, עת תרעב נפשו ללחם" ³⁹. יתר על כן, הוא הסביר כי תושבי אר"י סובלים יסורים גם בעד אנשי חו"ל, ומכאן זכותם לתבוע השתתפות אחיהם בגולה כדי שיוכלו להחזיק מעמד בתנאים הקשים של הארץ, כאמור.

בין היתר הוא דוחה טענות המקטרגים „יחפאו בדברי און ושקר, ולפעמים מאיזה פרט יצאו לדון על הכלל, ועל גדולי עה"ק, ת"ח וצדיקים, אך כל ישרי דרך ונבוני מדע יודעים להבחין בין האמת להשקר“. לדעתו, הרי אחת הסיבות לקטרוג זה היא עמידתם של ראשי הישוב בירושלים על משמר הקדש בפני פורצי הגדר, באשר „גדולי ויקירי עה"ק בל יתנו מדרך כף רגל לרוח הזמן החדש הסוער, כים נרגש, לבלע ולשרש כל נתח טוב וכל חלקה טובה, ומשוט בארץ ומהתהלך בה, בעוונותינו הרבים, ביקשה לקנן קן לה גם בעיר הקדש, אך היא לא תקום, אם ירצה השם" ^{39*}.

הצדקה מלאה הוא מוצא איפוא להמשך ה„חלוקה“, להחזקת העולים לעיר הקדש, שכן „כולם פרנסה אחת להם, כמעט כולם גיוונים מקופה אחת ומתמחוי אחד, אשר ירימו להם נדבה אחינו בני ישראל, יושבי חוץ לארץ — פרשה ציון בידיה, וגזירה היא מלפניו ית"ש, שיאכלו בני ישראל קרוביו, גהמא דכיסופא, עד אשר ישיש עלינו לטובה“, ואין לבוא עליהם בטענות שכן „לנוכח מרי חיים ולחציהם הגורא“, אין להתפלא כלל על „צעקתם ובקשתם תמיד עזר מאנשי חו"ל, כי שלא בטובתם המה פותחים פיהם, כי ירעבו

37. „נתיבות השלום“ על חשן משפט, חלק ראשון, מהדורה שניה, ירושלים תרל"ה, פתיחא זעירא, ד' ע"א.

38. אחרית דבר, שם, קע"א ע"ב.

39. „שאלו שלום ירושלים“, מהדורת ירושלים תרל"ח, ע' 19, והדגשת סבלם לכפרה על אנשי חו"ל, שם, ע' 15.

39*. שם, ע' 30 וע' 26.

בני ביתם ללחם, כי הנושים כתרונם, והנה הוא מתאבק עם עוצם דלותו, כל זמן שיש לאל ידו ימכור כלי כספו, ימכור חפציו וכל אשר לו³⁹, ורק כאשר כלו כל הקצין הוא מושיט ידו לקבלת צדקה⁴⁰.

את שיפור דרכי התחבורה לארץ והתנאים בארץ עצמה הוא רואה מסימני הגאולה הקרובה: „שכעת הזמן להתעורר מה אי"ה באיתערותא דלתתא, כי ראינו כי מלכי חסד אשר בומנינו שמו עינם לטוב אה"ק, לתקן את הדרכים ולהשוות את הרכסים, וכל זאת הוא אות לצפות להתקרבות הגאולה בקרוב אי"ה, ככתוב „והיה העקוב למישר והרכסים לבקעה“, כי כ"ז הוא תיקון הדרכים שעשו, והאייזין-באן, ותיקון הספינות והטעלגראף, שנעשה בכל העולם, בטוחים אנו בו ית"ש כי לטובתנו הוא, כי הנה אם יגיע זמן המיועד אשרקה לה' ואקבצם במהרה בימינו, אם ירצה ה', ולא כגאולה העברה, גאולה העתידה אי"ה, כי כעת אחב"י מפוזרים בד' כנפות הארץ, ובאו האובדים בארץ אשור וכו', ויתקיים בנו פנו דרך, וכמו הענן שהיה מקדים ומישר הדרכים במדבר, לכן גם עלינו לקיים „סולו סולו המסילה“ ולהיטיב דרכינו⁴¹.

ואין איפוא כל פלא שהוא תובע מתושבי חו"ל לעלות לארץ לפחות לשם ביקור: „אתמה ואתפלא מאד על נכבדי אחינו בני ישראל, הגבירים והשועים במדינות אירופא הצפונית, אשר שאר רוח להם, ולא יחשכו כסף, ונוסעים להשתעשע בארצות רחוקות, איך לא תכסוף נפשם לסור ולבא פעם אחת גם אל ארץ אבותינו, הקדושה, אפילו בחורבנה, והטהורה אפילו בגלותנו, לחזות ולראות ולהראות את כל המקומות העתיקים, המעוטפים בזכרונות ימי קדם — למה לא יעלו בהר ה' לבקר כותל מוצל מהיכל ה' ההרוס, ולהשתטח על קברות מקור חוצבנו, ואחר כן יוכלו לשוב להם לארצם ולביתם, שלם בגופם ובמאודם“⁴². נסיעה כזו שוב אינה כרוכה לדבריו, בקשיים מיוחדים, שכן „כעת אין הדרך לאה"ק מסוכן כבימי קדם, ואפשר לילך ולשוב בימים אחדים, במסילת הברזל ואניות הקיטור, בלי הוצאות מרובות“⁴³.

בימיו החלו תושבי עיר הקדש להרחיב אהליהם אל מחוץ לחומה, והוא השתתף בפועל בהרחבת גבולות ירושלים. כפי המסופר בנה לו בית בשכונת „נחלת שבעה“, אך בהיותו קשור לשיבתו בעיר העתיקה, ולעת זקנה קשתה עליו ההליכה יום יום אל השכונה הרחוקה, לפי מושגי הזמן ההוא, השכיר ביתו, ורק חדר אחד השאיר לעצמו, ובימות הקיץ היה יוצא שלש פעמים בשבוע ללון בביתו אשר בשכונה, שהיתה אז במרחב, ואוירה היה טוב בהרבה מבתוך העיר⁴⁴.

בשנת תרל"ו, כאשר יצא לחו"ל לשם רפואה, עבר בשובו דרך האסלאוויטש, עיר כהונתו ברבנות, שם התגוררו בני משפחתו, והעלה אתו את נכדו, שרגא פייבל, שהיה אז בן שש עשרה שנה. יחד עם נכדו הפליג מנמל אודיסה, באניה רוסית, אך בגלל שעת החורף בשנה ההיא (מלחמת רוסיה—סרביה), לא הגיעה האניה אלא עד קושטא, והדרך לארץ ארכה כששה חדשים, במקום ארבע עשרה ימים בימים כתקונם. בר"ח כסלו תרל"ז

39. שם, עמ' 33.

40. בהקדמתו לספר „נתיבות השלום“, ירושלים תרל"ה, וכן בקונטרס ששי" ע' 47.

41. שם, ע' 60.

42. שם, ע' 61.

43. „מן השמור בזכרוננו“, ע' 229. אפרים כהן רייס מספר אף הוא על למודו ב„נחלת שבעה“, ומתאר עליה זו כ„תיבת נוח“, שהיתה בנויה על גבי עליה. „באחד הימים סחף גשם ורוח את התיבה ותהי כלא היתה“ (מזכרונות איש ירושלים, ירושלים, תרצ"ד, ע' 86).

הגיע לחוף יפו, ועד סוף ימיו הודה לה' על הנסים שנעשו לו בנסיעתו זו, בשובו לאר"י.⁴⁴ במאמצי לביצור מוסדות הצבור האשכנזי, נטל חלק פעיל בסידור שחיטה מיוחדת, שכן „לא היוקר בלבד עצר בעד פי אנשי ירושלם האשכנזים מלאכול בשר, כי גם מניעות אחרות, אשר על פיהם צער גדול היה לאשכנזים, מיום יישובם פה ועד עתה, עד שאכלו כזית בשר“, והוא מספר „דעו נא כי בעה"ק ירושלם אין טבחים ישראליים מיוחדים, כי אם טבחים אינם יהודים [ישמעאלים], ולוקחים מהם הבשר הכשר, והטרפות ישארו תחת ידם, ומדת הישמעאלים לבל יאכלו מבשר תמותה, עד שישחוט אחד מהם, או אחד מישראל אחרי שנתברר להם שהוא מבני אברהם יצחק ויעקב, והיתה שומה בפיהם, כי רק בני הספרדים המה מהנודעים בבירור לבני אבותם הקדושים, ולא בני האשכנזים, — ויהי להם לחק, לבל יניחו לאחד מבני האשכנזים לשחוט ולבדוק, כי אם לשחוט הספרדי, אחרי שלא יוכלו לאכול משחיטת אשכנזי, ורק שהרשו לו להיות עומד על גביו, וכמה פעמים ניסו האשכנזים לתקן הדבר, ולא עלתה בידם בשום אופן בעולם“.

ביחוד הדאיגה אותו שאלת הכשרות, בגלל שינויי המנהגים בין האשכנזים והספרדים: „ובלעדי זאת עד הנפש הגיע, כי היו האשכנזים כפופים להם, גם בעסק השחיטות והבדיקות, והמה מקילים בכמה דברים, על דעת ה„בית יוסף“, כמו בחסר ויתר דוורדא, ועוד הרבה דברים, אשר מרן ה„בית יוסף“ פוסק כהרמב"ם, ושאר פוסקים מקילים, ואנחנו ואבותינו כבר קבלנו עלינו להחמיר הכל, כדעת הרמ"א, על פי שיטת הראשונים ז"ל, גדולי האשכנזים, ומי ירים ראשו להקל, בדבר שאבותינו ואבות אבותינו נהגו לאיסור, ואף שהעמידו משגיחים על זה גם מאת האשכנזים, עם כל זאת לא הועילו כראוי, וגם בניקור יש כמה חילוקים בינינו, ומחמת זה רבים היו פורשים לגמרי, ולא בא בשר בהמה בפיהם כל משך שבתם בעיר הקדש, כי אם בשר עוף“.

בחורף תרכ"ו התנהל מאבק מסביב לארגון השחיטה המיוחדת: „וראשית דבר פתחו בשלום ורצו לגמור עם ספרדים באיזה אופן שיהיה, רק שיעידו לפני שרי הישמעאלים, כי גם אנחנו בני יעקב כמוהם, ולא עלתה בידם, אז נמנו וגמרו לב אחד, להוציא מחשבתם מכח אל הפועל, וכמה יחידים נכבדים, אשר יד ושם להם בחצרות מושלי הארץ והקאנוזלים, עמלו לטובת הקהל בכל כחם, יומם ולילה לא נחו, ורבים מהשרים קמו לעזרתם, ובעמל רב ובהוצאה מרובה, זכות הרבים עמדה להם, ויצא דבר שלטון בהסכם כל שריו ויועציו, שגם האשכנזים הם בכלל ישראל ושחיטתם כשרה לישמעאלים, וכעת הוקמו שוחטים מומחים ומובהקים, גם מעדת האשכנזים, ומתנהגים בכל החומרות שנהגו בארץ מולדתם, ועוד כמה תקונים נעשו על ידי זה, וגם על ידי זה הוזל מעט מחיר הבשר, והתקוה שבמשך הזמן יוזל עוד, אם ירצה ה'“⁴⁵.

יסוד גמילות חסד „שערי חסד“

בין הפעולות החשובות, שהוא יזם ותרגם לביצוע, היא יסוד קופת גמילות חסד למתן הלואות לזמנים קצרים בלי רבית, „כי גדול מאד הלחץ והדחק שסובלים שמה, ורובם חיים חיי צער ממש, והיוקר הגדול והעצום שם בכל דבר ודבר, אין לשער ואין לבאר, ה' ירחם ציון, ואף מי שיש לו איזה עזר וסמך ממידעיו ומקרוביו בחו"ל, הלא

44. „מן השמור בזכרוננו“, ע' 286.

45. „שאלו שלום ירושלם“, ע' 27—29. יש לציין שהוא בעצמו לא אכל בשר בהמה, ואף מבשר עוף לא אכל אלא לאחר שבדק את הסכין והשוחט שחם לפניו, „זכרון" ח', ע' 10.

בל ישיג במועדו ובזמנו, עת תרעב נפשו ללחם — כי זה עיקר המשען והמשענה בעה"ק, משען לחם ומשען מים, מחזיקי ישוב א"י, ובמה יושיעו הפרנסים והמנהיגים את בני הכולל שלהם, אם לא באמצעות השטרות, שאין הוא נזקק להלוואות, הגם שאחב"י היקרים בעה"ק הם גומלי חסד ומחזיקים איש בידי רעהו, אך זה נוהג רק בסכומים קטנים, ויתעור איש משכנו וממכירו על משך מה, עד שיגיע לו מעמדו מבני משפחתו, וזה באמת מצוי מאד, אבל לא בסך גדול, ועל משך זמן רב" ⁴⁶.

עוד לפניו הניתן מונטיפיורי ורוטשילד יסוד לקופות להלוואות, אך בדרך כלל לא האריכו ימים קופות אלו, הלווים לא החזירו את ההלוואות והקופות נטרקו מהרה ופעולתן נפסקה. בעוכרי הקופות האלו היתה הנחה מוטעית, שכל הכספים, שניתנו ע"י הנדיבים, שלא על מנת להחזיר ניתנו. מפעל אמיתי של גמילות חסד יכול היה לקום רק מתוך יומה מקומית, שירגישו הנהנים מן המפעל את אחריותם לכספי הקופה. הקמת חברת גמילות חסדים, "שערי חסד" הצילה את העניים ממלווי בריבית, שהיו לוקחים את שטרי הכוללות, בניכויים גדולים מאד, ביחוד בתקופה של חידוש שכירות הבתים ⁴⁷.

לחברה זו היה גם גוון חברתי, ועל החברים הוטלו גם מצוות וחובות כלפי רעיהם, כגון לינת צדק, השתתפות בברית מילה ושמחה של מצוה, ניחום אבלים וכדומה. בעקבותיה נוסדו גם בשכונות החדשות מחוץ לחומה, חברות לגמילות חסדים, ואף הן נהגו על פי תקנות אלו ⁴⁸.

אף את התלמידים הצעירים עודד לפעולות חסד, ורבי יחיאל מיכל טוקצינסקי מספר כי בשנת פטירתו של רבי משה נחמיה התאגדו בחורי הישיבה לייסד חברה בשם, "עושה חסד", להלוות לבני הישיבה בעת דחקם, והוא שחזק את הבחורים הצעירים, באמרו, "טוב, טוב, בני, כי תחנכו את עצמכם גם במדת גמילות חסד". אחרי שנים אחדות יצאה חברת "עושה חסד" מרשות הבחורים ונכנסה לרשות האברכים, ובין חברי החברה נמנו כל בני הישיבה ורבים מנגבדי העיר שראו כבוד לעצמם בחברות זו ⁴⁹.

תכניות לפיתוח ירושלים

נוסף על מאמציו לביצור מוסדות הישוב הישן, גילה רבי משה נחמיה יומה בתוכניות פיתוח כלכליות, ומתוך אחד המכתבים, שפורסם בעתונות הימים ההם, אנו למדים על בהירות מחשבתו, כושרו לנתח את המצב, לאבחן את המחלה, ולציין גם הצעות מתאימות, לדעתו, לתיקון המצב.

46. שם, ע' 29 וכן בזכרונות פ' כהנוב, ב"זכרון" ח', ע' 10.

47. "הישוב היהודי בארץ ישראל" לד"ר ב"צ גת, ירושלם תשכ"ג, ע' 151.

48. ר' יעקב גולדמן במאמרו "מפעלי הטוב והחסד בירושלם", "האסיף" תרמ"ח, ע' 30.

49. הרי"ם טוקצינסקי במאמרו, ע' 154. בקונטרס "שאלו שלום ירושלם" מספר הרמ"נ כהניו בסיפוק על יסוד החברה "דין קדימה להסיפור הזה למען יאומתו הדברים אשר הזכרתי לך כמה פעמים, כי ירושלם עה"ק צדק ילין בה גם בעת הזאת, ואהבת חסד אשר שורשה בלבבות אחב"י מורשה היא לנו מאהבת איתן אדונינו".

החברה היקרה הזאת אשר אנכי הכותב זכיתי להיות מעשרה הראשונים ומהמייסדים אותה ת"ל נתקיים בה "והיה ראשיתה מצער ואחריתה ישגא מאד", זה כתשע שנים אשר נוסדה. בראשונה לא היה בקופת החברה כי אם ערך שני מאות ר"כ וכעת נמצא בהקופה יותר מששת אלפים ר"כ. החבורה הגדולה הזאת, אשר נתיסדה ביסודות חזקים ונסעי נאמנים, מיום ליוט תפרח כתמר, וכארו בלבנון תשנה תמיד".